

Салих СЕЛИМОВИЋ¹
Кладница, Сјеница

КОМИТСКИ ПОКРЕТ У ОСЛОБОЂЕЊУ СЈЕНИЧКОГ И ПЉЕВАЉСКОГ САНЦАКА 1912. ГОДИНЕ

Апстракт: Почетком 20. века стање у Рашкој области или некадашњем Новопазарском санцаку било је обележено сваковрсним насиљем, плачкама, уценама и убиствима најугледнијих људи. Турска власт није имала ни снаге ни жеље да то стање свеопште анархије савлада и обезбеди имовинску, правну и животну сигурност свим својим грађанима, а посебно оним најугроженијим, тј. Србима хришћанима. Ни после извођења младотурске револуције (хуријет) 1908. године, и поред почетног задовољства и надања, стање се није битно променило. Напротив, отпочео је процес османизације и изигравања прокламованих права и слобода за нетурске народе. То стање ће довести до тога да ће се велики број српских сељака одметати у шуме и организовати комитске групе и чете. Те групе и чете ће одиграти значајну улогу у заштити српског хришћанског становништва од муслиманских зликоваца и одметника, а први ће ступити у борбу за ослобођење у октобру 1912. године.

Кључне речи: муслимански одметници, српске комите, зулуми, насиља, убиства, наоружавање, борбе, Турци, муслимани, Срби, хришћани, ослобођење.

Последња деценија османлијске власти на подручју Рашке области или некадашњег Новопазарског санцака била је период изразите анархије, буна, зулума, злочина, речју правне, имовинске и животне несигурности. Тираније, насиља и убистава било је и раније, али никада тако да ни држава није имала

¹ Рад саопштен на XIII научном скупу „Национални и културни препород Средњег Потарја и Полимља у свијетлу ослобођења 1912. године (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и шездесетогодишњице Завичајног музеја у Пљевљима) одржаног 27. и 28. октобра 2012. у Пљевљима.

снаге, а по свој прилици ни воље, да заведе ред и сигурност свим грађанима. Својом политиком према овом простору Аустро-Угарска је у великој мери доприносила том стању. Та монархија је преко своје дипломатије исфорсирала и термин „Санџак“ за Рашку, што је и те како доприносило анархији и несигурности.² Ни после младотурске револуције 1908. године (Хуријет) ништа се није битније променило.³ Уствари, постало је још теже стање, јер су младотурци настојали да спроведу османизацију целокупног становништва, нетурских и неисламских институција и организација. Срби као народ у националном смислу нису били признати. Третирани су као millet (верски народ) према давно установљеним тзв. милет системом још из времена султана Мехмеда Фатиха у 15. веку.

Подручјем Сјеничког и Пљеваљског санџака, као и у целом Косовском вилајету, харале су стотине турских, запараво муслиманских одметника.⁴ Те групе и појединци су терорисали, пљачкали, уцењивали и убијали најугледније хришћане, али не штедећи ни оне муслимане који нису одобравали њихова злодела. Убијања, уцењивања и злостављања најугледнијих представника Срба хришћана почела су и много раније, али нису била тако честа и масовна. Насиља су чиниле добро наоружане одметничке групе и појединци који су често имали прећутно, а неретко и отворено одобравање њихових недела од стране и локалних па и вилајетских власти. У свему томе своје прсте је имала и Аустро-Угарска која је деловала прљавом али и ефикасном пропагандом хушкајући наше муслимане против Срба хришћана које је представљала као главне кривце за све невоље. Такође је Аустро-Угарска убацивала гласине и неистине о томе како Турцима и нашим муслиманима једина опасност долази од Србије и Срба, представљајући себе као заштитника и ослободиоца. Она је настојала да од бившег Новопазарског, каснијих Сјеничког и Пљеваљског санџака створи „corpus separatum“, заправо неки нови идентитет. То јој је било потребно да би спречила евентуално уједињење Србије и Црне Горе, а истовремено себи обезбедила коридор за продор ка Косову и Метохији, Повардарју и Солуну.⁵

Крајем 19. и почетком 20. века простором од Лима до Јавора и Голије терорисале, пљачкале, уцењивале и убијале угледније и богатије Србе

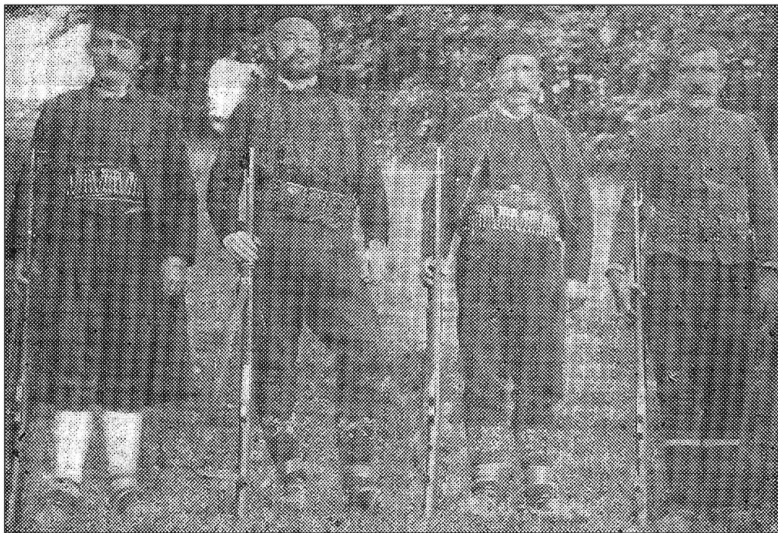
² С. Терзић, *Рашка или Санџак (о судбини обласног историјског имена Рашка)*, Милешевски Записи бр. 2, Пријепоље 1996, 207.

³ Историја, *Enciklopedijski leksikon*, Interpres, Београд 1970, 252.

⁴ С. Селимовић, *Кладница*, Музеј“Рас“, Нови Пазар 2012, 96.

⁵ С. Терзић, *Кратак преглед политичке употребе османског наслеђа*, Предавање на Колачевом универзитету у Београду 27.октобра 2011.

хришћане одметничке и хајдучке групе и појединци Пашо Гаљановић Берекарац, Ахмедин Лекпек, Пашо Пештерац, Тале Златановић Нишић, Адил Папић. Опљачкано и убијено је за то време низ најугледнијих Срба у сјеничком и нововарошком крају као што су два брата Чкоњевића, два брата Попадића, два брата Млађеновића и многе друге. Посебно је био опасан одметник Адил Папић из Кладнице па га је српска влада уценила са 1200 динара што је тада био велики новац. Овог зликовца је успео да ликвидира комита Милан Ранитовић 1901. године. Велику подршку таквом деловању муслиманских одметника давали су и неки државни званичници да би се обезглавило српско православно становништво. У томе се посебно истицао Мустај-паша Ћатовић из Сјенице.⁶ По свој прилици он је и наручивао сва та убиства користећи општу анархију. На овог пашу је покушан атентат 1901. године али је због нестручног руковања експлозивом остао жив. У Пљеваљском санцаку је било случајева да су се аустроугарски официри и војници преоблачили у турску

Фоторафија четворице познатих српски комита 1912. године (с лева на десно: Раде Кијановић из Камене Горе, војвода Сретен Вукосављевић из Пријепоља, Раде Обућина из Божегића и Јеврем Млађеновић из Бистрице код Нове Вароши).

ношњу и ноћу упадали у српска села чинећи нечувена злодела, чак и гора него што су чинили Турци па се то приписивало њима.⁷

⁶ А. Авдић, *Хајдучка и комитска активност у Санцаку (1878-1925)*, Новопазарски зборник Бр.11, Музеј „Рас“, Нови Пазар 1987, 151.

⁷ В. Шалипуровић, *Раоничка буна II*, ОЗО, Прибој 1970, 107.

У време познате Раоничке буне и после ње појачана је активност српских комита који су штитили и помагали угрожене сељаке и вршили освете за убијене српске прваке. Међу њима су се истицали Митар Робовић, Петар Тошић, Драго Ћосовић и Милија Масјак. Оружје и новац су допремани до границе, а одатле је преношено на тадашњу турску територију и дељено народу.

У том периоду најпознатије муслиманске одметничке групе биле су Ајдина Прељића, Мехмеда Каљића, браће Џановића, Мурата Хајровића, Амира Зорнића, Мурата Шабановића, Илијаза Лакоте, Ака Гуњца, Џема Пуље, Шабана Брњичанина (Припуз), браће Мишевића, Рустема Бамбура, Шабана Земанића, Мехмеда Реџовића, Адема Козице и др. Посебно су биле опасне чете у којима су били припадници чувених братстава Каљића, Љаљевића и Даутовића. Њихове чете су се кретале по целом Колашину, пријепољској и пљеваљској нахији. Осим ових одметника и зликоваца познати су били и Мехмед Калић и Јашар Дердемез из вранешке нахије, Халил Џанковић из пљеваљске нахије, Нуро Гугић из Мелаја (Пештер) и Глоговац Шаћир у новопазарској нахији.⁸ У Старој Србији су насиља узела толико маха да су само од 1. јула па до краја новембра 1911. године почињени ови регистровани злочини: 128 крађа, 58 оружаних напада на имовину, 53 отимачине, 41 разбојништво, 37 покушаја убистава, 35 убистава, 13 насилних превођења у ислам итд.⁹ Деловале су и повремене групе и појединци који су крали, пљачкали и отимали, чинили насиља па се поново враћали неком редовном и нормалном животу. Таквих повремених група и појединаца је било и код Срба православаца.

Овако несносно стање и насиља отерало је многе Србе хришћане у шуму да би се спасили, јер им је претила опасност, док су се неки одметнули да би заштитили неког свог или целу фамилију. Многи су морали да беже преко границе на Јавору, Рашкој и Мокрој Гори. Посебна прича је био притисак Арнаута (исламизираних Албанаца католика) и мухаџира. Они који су бежали у шуме или око границе углавном су били млади и здрави људи који су били способни и храбри, спремни „стићи и утећи“, убити и бити убијен. Бројније комитске групе су биле способне и спремне да заштите и цела села са српским хришћанским становништвом. Сукобљавали су се са муслиманским одметницима, бранили и спашавали многе угрожене Србе и убијали њихове вође и организаторе и вршили освете. Народ их је волео и зато су у народу имали бројне и најчешће веома одане јатаке. Чак су цела села од тзв. Јаворске

⁸ ДА ССИП, политичко одељење, Ф-10, пов.бр.5145, 1912.

⁹ ДА ДСИП, ПП, п 487, бр.614 (Министарство иностраних дела Србије).

границе до Полимља јатаковала комитама (Љепојевићи, Буковик, Трудово, Радојиња, Штитково, Лопиже, Штаваљ, Кузмичево, Косатица, Бистрица, Страњани, Горачиће, Камена Гора, Прошћење, Бобово и др.). На Лиму су имали и скривене чамце за прелазак у западни део Рашке области (Пљеваљски санцак) у селима Дренови, Ивању, Мажићима, Бањи. Многим комитским четама српска Влада је плаћала трошкове зимовања у Србији.

У једном свом извештају Сретен Вукосављевић пише да су се и неке црногорске чете појављивале са десне стране Лима. Тако је једна црногорска чета у јуну 1912. године пресекла телефонску линију између Нове Вароши и Прибоја. Том приликом су однели 84 метра телефонске жице.¹⁰

Постојао је тзв. Комитски пут који је полазио са Јавора, где је постојала и српска царинарница, па преко сјеничког и пријепољског краја до бјелополског и беранског подручја. Тим путем су се кретале српске комите и курири, а одржавала се и веза између Србије и Црне Горе. Веза је ишла од Јавора до Васа Рољевића и Рада Обућине у Божетићима, па до Ранитовића и Ловића у Лопижама, а одатле до Пешића у Гоњу, настављајући даљу у Сопотницу код Лазара Дивца, Поповића у Пећарској. Поповићи су одатле били даља веза до Бијелог Поља и Берана.¹¹

Српска царинарница на Јавору 1912. године

¹⁰ Бранко Перуничкић, *Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету*, Београд 1989, 566.

¹¹ Шалипуровић, 108-118.

Познате вође комитских дружина били су: Петар Тошић, Драго Ћосовић, Милан Ранитовић, Павле Шљукић, Раде Кијановић, Милосав Љујић, Војо Цуцић, Симо Пајевић, Вукојица Глушчевић, Јеврем Млађеновић, Раде и Владо Обућина, Милија Масјак, Машан Кнежевић, Бора Петаковић, Јаков Војиновић, Петар Петровић Азањац и пред Први балкански рат учитељ Сретен Вукосављевић.¹² У почетку најбројнија је била комитска чета Петра Петровића Азањца која је крстарила између реке Лима и планина Јавора, Голије и Златара.¹³ Ова чета је уносила панику међу турске власти па је чак косовски валија лично о њеном деловању обавестио и самог султана 1910. године.¹⁴ Косовски валија је наредио локалним властима да формирају потерне групе - чете да би се супротставили деловању српских комитских група и чета. Познате су биле чете којим су командовали Мустај-бег Ћоровић, Осман Сијарић, Хасан-чауш Тарић и хоџа Врбљанин. Ове турске потерне чете, чете помоћне или летеће жандармерије, су више терорисале цивилно становништво по селима и убијали најугледније људе него што су се обрачунавале са српским комитама настојећи да на тај начин застрашују српско хришћанско становништво. озбиљнију потеру турске власти једино су предузеле за зликовцем Незиром Колашинцом који је убио Милосава Вукића и његовог сина. Турска потера га је убила у Суводолу на Пештери половином јуна 1912. године.¹⁵ То је имало за последицу да су многи сељаци бежали преко границе у Србију. Од тих пребеглих сељака попуњаваће се постојеће комитске чете и формирати нове, као и чете добровољаца, па ће тако око границе увек бити спремних група и чета за борбу са турским одметницима и потерним четама. Те комитске чете и групе добровољаца ће прве и започети борбене акције за ослобођење на турској територији у Сјеничком и Пљеваљском санџаку у октобру 1912. године. Тако ће комите под командом војводе Сретена Вукосављевића (Тмушића) и пре званичне објаве рата Србије Турској 18. октобра 1912. године ослободити нека села уз српско-турску границу у сјеничкој и нововарошкој кази.¹⁶

Српска влада није јавно могла да подржава комите у бившем Новопазарском санџаку, Рашкој области, поготово у току анексионе кризе, због близине Аустро-Угарске и њених бројних добро плаћених агената и сарадника

¹² Опширније видети у: Б. Копуновић, САВИНДАН бр.21, Пријепоље 2011.

¹³ Опширније о деловању Петра Азањца видети у: С. Селимовић, Кладница, Нови Пазар 2012, 96, 97.

¹⁴ Селимовић, 97.

¹⁵ Момчило Исић, *С народом, за народ, о народу*, Институт за новију историју Србије, Београд 1912, (овај податак Исић је нашао у: Зулуми ага и бегова у Косовском вилајету).

¹⁶ Селимовић, 106.

преко којих је она била добро обавештена о свему што се догађало на овом увек турском простору. Она спроводила разорну и бескрупулозну пропаганду против Србије и Црне Горе, представљајући их код муслимана, тадашњих Турака, као освајаче и окупаторе који хоће да истребе све оне који нису Срби. Ова средњоевропска сила је због својих империјалних амбиција на Балканском полуострву стално тражила изговоре како би вршила економски, политички и војни притисак на Србију и Црну Гору. Међутим, ипак је постојао у Београду Централни одбор „Српске одбране“ основан још 1905. године који је руководио целокупним комитским покретом. Председник тог Одбора био је познати политичар Љуба Давидовић. Председници су били и генерал Никодије Стефановић и професор Београдског универзитета Љуба Јовановић.

**Комитски војвода
Сретен Вукосављевић**

Посебну улогу у организовању и руковођењу комитским покретом у Рашкој области имао је одбор у Ужицу. Њиме су руководили чувени и стари прота Милан Ђурић, професор ужичке гимназије Мирко Поповић и капетани Чеда Поповић и Милан Видојевић из Ужичког пука и још неки други офи-цири.¹⁷ Прота Милан Ђурић је у току 1912. године често долазио на Јавор и у српској царинарници се састајао са Сретеном Вукосављевићем, Стеваном Самарцићем, Тодором Михајловићем, Миланом Новаковићем, Михајлом Буљугићем, Јевђеном Мрвићем, Милијом Ћировићем и другим комитама и народним првацима где им је давао упутства и савете за рад.¹⁸ О том свом састајању са комитским вођама и раду са њима прота је правио драгоцене белешке и редовно је обавештавао Министарство иностраних дела Краљевине Србије.¹⁹ Одбор „Српске народне одбране“ постојао је и у Ивањици. Тим Одбором руководио је прота Вељко Танкосић. Из нововарошке казе са Танкосићем је највише сарађивао Божо Поповић Бобовић из Буковика.

Осим ових одбора у Србији постојао је и тајни одбор „Народне одбране“ у Скопљу који је радио на јачању и организацији комитског покрета у Рашкој

¹⁷ В. Шалипуровић, *Културно-просветне и политичке организације у Полимљу и Рашкој 1903-1912*, ОЗО, Нова Варош 1972, 343, 345.

¹⁸ АС МИД, ПП, бр.6804, 1912.

¹⁹ АС МИД, ПП, бр.105, 1912.

области. Овим Одбором је руководио Богдан Раденковић. У том Одбору су из некадашњег Новопазарског санцака или Рашке области били Велимир Прелић, Јован Ћирковић и Лазар Јанкуловић.

Управници јаворске царинарнице су редовно и детаљно обавештавали надлежна министарства српске владе и Централни одбор о ситуацији у Сјеничком и делом Пљеваљског санцака. Јаворска царинарница је била главни пункт обавештајног рада и прихватна станица за оне који су вољно или из неке нужде прелазили у Србију. У последњој деценији XIX века и до 1912. године то су били: Ђорђе Радуловић, Јосиф Студић, Тихомир Вељковић, Василије Димитријевић, Јован Ђуровић, Сава Банковић, Јанко Јанковић, Милан Трајковић и Радоје Вуловић.

Извештаје српској влади о тешком стању у Пљеваљском санцаку слали су учитељи и управитељи основних школа који су уједно били и повереници српске Владе. После оснивања Српске гимназије у Пљевљима 1901. године главни повереници су постали директори те гимназије Танасије Пејатовић, Илија Лалевић, Петар Косовић, Александар Марић и њихови заступници Стеван Самарцић, Тодор Боравњак, Ђорђе Пејановић и др.²⁰

После Анексије Босне и Херцеговине српска влада је поклонила више пажње организацији и наоружавању комитских група и чета у Сјеничком и Пљеваљском санцаку, али са много већом опрезношћу и организованошћу него раније због Аустро-Угарске која је само чекала погодан изговор да војно интервенише.²¹ Велики број ага, бегова и улеме је радио у корист Аустро-Угарске, а на штету српског живља и Србије. Србија и Црна Гора су се трудиле да парирају тој бескрупулозној активности Хабзбуршке Монархије. Оружје и новац из Србије су допремани на Јавор, Мокру Гору и мање у Рашку, а одатле је даље пребацивано преко границе до повереника српске владе и комитских јатака у селима са српским православним становништвом. На једном састанку српских првака у манастиру Бањи код Прибоја 1909. године, којим је руководио игуман манастира Гедеон Марић, одлучено је да се Срби организују и наоружавају, јер „аге раде за Аустро-Уграску“. Посебна пажња је посвећена организовању повереника и курира који би слали или преносили извештаје о ситуацији у Рашкој области, али и доносили из Србије поруке, новац и оружје у тадашњи Сјенички и Пљеваљски санцак.²² Да би многе

²⁰ М. Ф. Петровић, *Српска царинарница на Јавору крајем XIX и почетком XX вијека*, Брезнички Записи бр.13-14, Пљеваљске новине, Пљевља 2000-2001, 19.

²¹ ДА ДСИП, ПП, р 122, бр.6285 од 28.XI 1909. (Министарство војно).

²² Пљеваљски санцак је основан 1880. године и њему су припале казе Пљевља, Пријепоље и мударлук Прибој који су некада припадали Новопазарском санцаку који је био поново формиран 1865. године. Из тог санцака су издвојене и казе Беране, Плав-Гусиње и Рожаје, а

способне и у евентуалном устанку и рату са Србијом одвојиле од завичаја турске власти су мобилисале велики број српских младића и упутиле их у далеке крајеве Османске Империје. Неки су успевали да побегну из турског аскера и стигну у Србију, јер се у завичај нису смели враћати. Највећи број тих младића се пријављивао у српску војску или се укључивао у комитске и добровољачке чете.

Народни прваци и комитске вође из Нове Вароши, Пријепоља, Бијелог Поља, Пљеваља и Сјенице на Јавору 1912. године, (стоје с лева на десно: Акса Бјелановић, Раде Којановић, Иван Фуртула, Михаило Лаковић, Илија Поповић, Игњат Делић и Перо Предојевић. Седе с лева на десно: Филип Пешић, Сретен Вукосављевић, капетан Милан Видојевић, Радоје Вуловић (управник царинарнице) и Милан Ранитовић.²³

За комитски покрет на десној обали Лима пред сам почетак Првог балканског рата 1912. године посебно је било важно деловање добро организоване, наоружане и вођене чете на чијем челу се налазио комитски војвода Сретен Вукосављевић.²⁴ У ову велику чету укључиле су се и комитске групе које су водили Јеврем Млађеновић, Павле Шљукић, Раде Кијановић Крњо, Раде Обућина Кентић, Милан Ранитовић, Војо Цуцић и још неке мање групе и појединци као Симеун Гагрица, Радивоје Чкоњевић, Милосав Љујић, Јован Карача, Светомир Борисављевић, Влајко Ђурчић, Божо Бобовић, Лазар

почетком 20. века Нови Пазар и Митровица, те је од остатака некадашњег Новопазарског санцака формиран Сјенички санцак 1902/1903. године са казама Сјеница, Нова Варош, Бијело Поље и седам нахија у средњем Полимљу и Бихору.

²³ М. Јовановић, А. Николић и П. Вуловић, *Ивањички албум*, Звезда, Ивањица 2004, 25.

²⁴ Сретен Вукосављевић је сматран главним организатором и старешином удружених комитских чета и група у западном делу Рашке области.

Дивац, Симо Пајевић, Владо Обућина, Радоје Корићанац, Ристо Иванковић, Проко Радишић, Драгојле Дилпарић и многи други.²⁵ Осим тога војвода Вуко-сављевић је чету попунио и са пребеглим сељацима са турске стране ко-јих је тада у Ужичком округу било доста. Пред почетак ратних операција против Турске у Првом балканском рату ова чета је нарасла у прави одред са неко-лико стотина бораца.²⁶ Ова бројна комитска јединица се кретала око планина Јадовника, Златара, Јавора, Црног Врха и Гиљеве. Ипак се највише задржа-вала у Златару на турској територији. Крајем септембра 1912. године овај комитски одред је из Златара истерао једну мању башибозучку јединицу којом је командовао Ахмед Ајруглић.²⁷

И у другим деловима Сјеничког и Пљеваљског санџака изводиле су бо-рбене акције мање комитске и устаничке групе. Тако су оне припремале терен и повољну ситуацију за брже и ефикасније напредовање српске војске када почну ратне операције у Првом балканском рату од Јавора и Кладнице, даље према Сјеници и западном делу Рашке области, заправо ка ослобођењу Пље-ваљског санџака и његовог главног града Пљеваља у садејству са Тарским одредом црногорске војске.

Министар војске Краљевине Србије генерал Степа Степановић је већ од маја 1911. године радио на организовању три центра на српско-турској гра-ници према бившем Новопазарском санџаку. Преко тих центара требало је да се врши наоружавање и обавља обавештајни рад као што је то било пре-двидијено и 1909. године. Центри су се налазили на Јавору - Кокин Брод, Рашки и у Новој Вароши - Мокрој Гори. Центром на Јавору руководио је капетан Милан Видојевић, Рашкој капетан Видоје Пантић и на Мокрој Гори капетан Чедомир Поповић. Са тим центрима руководили су официри Ужичког пука, али су на терену главни посао одрађивали учитељи српских школа, свеште-ници, повереници и курири. Опасне повереничке и курирске послове нају-спешније су обављали Миле Новковић из Љепојевића и Васо Рољевић из Божетића, а било је и других кириција који су повремено обављали и кури-рске послове као Вукадин Радак, Михаило Бандука и други. Тешкоће око рада унутар турске територије биле су посебно велике за новопазарску казу. Повереник центра у Рашкој због тога се жали и тражи да се учитељи који су рођени у околини Новог Пазара врате на рад у завичај, јер постојећи учитељи су из Македоније, не познају ни терен ни људе, а немају ни храбрости да се

²⁵ Крповић, *Пријеполје до 1912*, 42-45; Селимовић, 106, 107.

²⁶ Овај комитски одред је први почео да води борбене акције и успешно је заузео јако турско утврђење на Јастрјебцу у Љепојевићима одмах иза српско-турске границе на Јавору.

²⁷ ДА СИП, ПП, р. VIII, О/11-4, бр.3577, Јавор 1. X 1912.

упуштају у опасне али веома потребне послове. Повереник тражи од Министарства војске учитеље Саву Клинића, Филипа Стојановића и Станимира Станимировића.²⁸ Рад повереника у Новој Вароши је био брзо откривен па су турске власти појачеле репресалије и хапшења. То је везе и даљу организацију и у Новој Вароши и даље за Пљевља довело у неизвесност. После тога за пљеваљски крај су преузели организацију директор пљеваљске гинмазије Петар Косовић и учитељи, а наређења и поруке је доносио познати комитски вођа Петар Тошић.²⁹

У лето 1912. године комитске вође Сретен Вукосављевић и Петар Тошић су са мањом пратњом обилазили сјенички, нововарошки, прибојски, пријеполски, бјелополски и пљеваљски крај ради организовања и слања људи на границу по оружје што су они чинили и раније.³⁰ Посебно је тешка ситуација настала када је у Сјеници у августу 1912. године свирепо убијен од стране Арнаута берански кајмакам Илија Поповић, једини кајмакам (срески начелник) хришћанин у Косовском вилајету. Арнаути са Пештери су тог дана дошли у Сјеницу да протестују код мутесарифа што су и неки Срби требали да буду примљени у турску полицију (заптије). Настао је покољ сељака у сјеничком и беранском крају, а нереди су избили око Мојковца и у пљеваљском крају. Настало је масовно бежање српских сељака са породицама, пртљагом и стоком преко границе у Србију и у Црну Гору. Због тога су гранични прелази на Јавору, Рашкој и Мокрој Гори једно време били претрпани, скоро загушени. Напред поменуте муслиманске комитске чете су правиле хаос и безакоње терорисањем, уценама и убијањем највиђених људи. Комитски војвода Сретен Вукосављевић је у једном свом извештају Министарству иностраних дела Краљевине Србије 1. септембра 1912. године написао: „Половином августа била је сва власт у сјеничкој, бјелополској и вранешкој нахији у рукама тих чета.“³¹

Такође је и из околине Новог Пазара настало масовно бежање сељака, посебно из пограничних села. Најчешће су за борбу способни мушкарци узимали оружје и прикључивали се комитским групама и четама које су већ биле спремне за упаде на турску територију како би оне прве отпочеле борбу за ослобођење. Тако је био организован читав један комитски одред од 700 људи који је учествовао у борбама за ослобођење Новог Пазара и његове околине у другој половини октобра 1912. године.

²⁸ ДА ДСИП, ПП, р. 122, бр. 5418 од 28. VIII 1912.

²⁹ Исто.

³⁰ ДА ДСИП, ПП, р. 122, бр. 2965 од 14. V 1911.

³¹ ДА ДСИП, политичко одељење, Ф-8, пов.бр. 3537, Јавор 1. септембра 1912.

У нововарошком крају оружје је делио капетан Видојевић којом приликом су сељаци изјавили да ће „хришћани одмах приступити кварењу путева и сви који носе оружје помоћи ће Србију“.³² Комитске вође Петар Тошић и Драго Ђосовић су поново обишли села у прибојском, пријепољском и пљеваљском крају и одржали су састанак са народним првацима у манастиру Бањи код игумана Гедеоана Марића. Велики број сељака је после овог састанка отишао у село Доброселицу код Нове Вароши где је капетан Чедомир Поповић издавао пушке и муницију. Наоружани сељци и комите су разоружавали турске сеоске патроле и обрачунавали се са турским башибозучким и потерним одељењима који су крстарили по селима око границе. Тако су и пре званичне објаве рата Турској од стране Краљевине Србије 18. октобра 1912. године комите са наоружаним сељацима водили праве мале ратове на турској територији и припремали терен за лакшу и бржу победу српске војске. Касније су били веома корисна логистичка подршка. Многа села уз српско-турску границу су била ослобођена и пре уласка српске војске.³³ Примера ради наводимо да је комитски одред са домаћим наоружаним сељацима под командом војводе Сретена Вукосављевића заузео важно турско утврђење Кулину на Јастријебцу у Љепојевићима и ослободио села Буковик и Урсуле после жестоких борби са локалним башибозуком већ 18. и 19. октобра 1912. године. У тим борбама је погинуо један од старих комитских вођа Илија Поповић Бернац. После тога је Вукосављевићев комитски одред кренуо према Али-беговом шанцу на Калипољу и Кладници.³⁴ Од Јавора па преко утврђеног Калипоља и Кладнице према Сјеници био је главни правац борбених дејстава Јаворске бригаде српске војске. Српска војска је права ратна дејства једино и имала од Јавора па преко Кладнице до Сјенице. Приликом борби у муслиманском селу Урсулама војвода Сретен Вукосављевић није дозвољавао паљевине и злочине иако су преходног дана урсуљански башибозуци у суседном српском селу Буковику починили паљевине и злочине оскрнавивши и сеоску цркву.³⁵ Такође и Прибој се, уствари, предао комитама, јер је преговоре о предаји града без борбе успешно обавио комитски војвода Сретен Вукосављевић који је у својој пратњи имао само једног војника који је такође био комита, као и једног цивила.³⁶ Вукосављевић је успео да убеди прибојског мудира

³² ДА ДСИП, ПП, р. 31, бр.2027 од 21. IX 1912.

³³ Група аутора, *Нововарошки крај кроз историју од неолита до 1941*, Нова Варош 1991, 204.

³⁴ Крповић, 45.

³⁵ Према казивањима Алије (1896) и Емра Тарића (1909) из Кладнице за време ауторових теренских истраживања 1989.

³⁶ Комитски војвода Сретен Вукосављевић је у цивилном оделу преговарао са прибојским мудиром о предаји града без проливања крви. У његовој пратњи је био само један комита који

**Командант Јаворске бригаде,
пуковник Миливоје Анђелковић**

Јусуф-бега Дрнду да се град преда без борбе и да се не пролива крв узалудно. Јусуф-бег је предао дужност, а полицијски комесар Сејфо Ћелебић је одмах отпасао сабљу. Мудир и остаци турске војске су после тога прешли Увац и предали се Аустроугарима.

Само на основу овога што је изложено сигурно се може закључити да је комитски покрет код српског православног народа одиграо веома значјну улогу у заштити од зулума и сваковрсног насиља од стране муслиманских хајдука и одметника, осيونих турских чиновника и појединих ага и бегова. Осим тога комитски покрет је пред Први балкански рат уложио огроман труд у организовању и наоружавању српског народа у Ст-

арој Рашкој како би био спреман да ступи у борбу за коначно ослобођење од већ одавно посрнуле Османске Империје. И, на крају, комитске чете и групе су и пре српске војске започеле борбена дејства на српско-турској граници ослобађајући много српска села и дајући осим борбене и логистичку подршку српској војсци у октобру 1912.године.

је био обучен у српску војничку униформу. Војвода Вукосављевић се представио као изасланик команданта Јаворске бригаде, а други комита у војној униформи је представљен као војник из те бригаде као пратилац. Прибојски мудир и присутни муслимани су том приликом изјавили да ће се „предати краљевској војсци, а комитама никада“.

Резиме:

Комитски покрет у Старој Србији, а посебно у Рашкој области (некадашњи Новопазарски санџак) имао је велику улогу у заштити српског православног становништва од насиља, пљачки и убистава од стране турских, читај муслиманских, одметника и зликоваца. Комитске групе и чете су се у 1911. години углавном и највише организовале у сјеничком, нововарошком, пријепољском, прибојском и пљеваљском крају. Познате комитске вође били су: Сретен Вукосављевић, Петар Тошић, Павле Шљукић, Милан Ранитовић, Раде и Владе Обућина, Петар Азањац, Јеврем Млађеновић, Драго Тосовић, Раде Кијановић, Јаков Војиновић и др. Најспособнији курири и повереници били су Васо Рољевић и Миле Новковић које турске власти нису никада успеле да открију.

Пред почетак Првог балканског рата, у пролеће и лето, комите су успешно радили на организовању и наоружавању добровољаца и устаника по селима са српским православним становништвом. У тим селима су формиране чете и борбене групе које ће заједно са комитама веома значајно помоћи да српска војска много лакше и брже ослободи Рашку област, а и они сами су својим борбеним акцијама ослободили прва села на турској територији (Буковик, Љепојевиће, Калипоље, Урсуне, Трудово, Дебељу и многа друга).

Влада Краљевине Србије није могла од Аустро-Угарске да отворено помаже комитски покрет, али је илегално слала новац и оружје. Била су формирана и три центра на српско-турској граници за допремање и поделе оружја комитама и добровољцима. Ратни пут Јаворске бригаде уствари је трајао непуних десет дана са правим борбеним дејствима само од Јавора до Сјенице.

Salih SELIMOVIC
Kladnica, Sjenica Municipality

Resume:

**ROLE OF THE KOMITADJI MOVEMENT IN THE LIBERATION OF
THE SJENICA AND PLJEVLJA SANJAKS IN 1912.**

The komitadji movement in Old Serbia, and in particular in the Raška region (the erstwhile Novi Pazar Sanjak), had a significant role in the protection of the Serbian, Orthodox population from violence, robbery and murder carried out by Turkish, that is Muslim, outlaws and criminals. Komitadji units were formed in the Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje, Priboj and Pljevlja regions. Famous komitadji leaders were: Sreten Vukosavljević, Petar Tošić, Pavle Šljukić, Milan Ranitović, Rade and Vlade Obućina, Petar Azanjac, Jevrem Mladenović, Drago Ćosović, Rade Kijanović, Jakov Vojinović and others. Similarly, the most able couriers and allies were Vaso Roljević and Mile Novković, who remained beyond the reach of Turkish authorities all their lives.

At the outbreak of the First Balkan War, in the spring and summer, the komitadji worked successfully to organize and arm volunteers and rebels in villages with Serbian, Orthodox populations. Units and fighting groups were formed in such villages, who, along with the komitadji, would play a significant role in helping the Serbian military more quickly and easily liberate the Raška region, even liberating the nearby villages that were in Turkish territory (Bukovik, Ljeпоjevići, Kalipolje, Ursule, Trudovo, Debelja and many others). The government of the Kingdom of Serbia could not openly aid the komitadji movement in the face of the Austria-Hungary, but sent money and arms illegally. Three centers for the shipment and distribution of weapons to the komitadji and volunteers were formed on the Serbian-Turkish border. The actual battle engagement of the Javor brigade lasted merely thirty days, with real fighting taking place between Javor and Sjenica.